

ALEKSANDRA MROCZEK-ŻULICKA
Uniwersytet Łódzki

ZNACZENIE ŚMIERCI W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ

Jest to jedyna polska publikacja tak szeroko przedstawiająca różnorodność badawczą i teoretyczną zagadnienia tanatoturystyki¹. Au-

tor dokonał bardzo wnikliwego opisu mechanizmów, które przyciągają i motywują do odwiedzania przestrzeni śmierci, z wykorzystaniem rozważań teoretycznych podejmowanych na gruncie wielu nauk, zarówno humanistycznych, jak i społecznych, a przede wszystkim geograficznych. Przeprowadził syntetyczną analizę bogatej literatury polskiej i zagranicznej, nierzadko wzbogacając ją o własne wnioski czy definicje.

Adres do korespondencji: aleksandra.mroczek@geo.uni.lodz.pl

¹Sławoj Tanaś, *Tanatoturystyka. Od przestrzeni śmierci do przestrzeni turystycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, stron 224.

Książka składa się z sześciu rozdziałów, podzielonych na odpowiednie podrozdziały. We wstępie zostały wyjaśnione kluczowe pojęcia, z użyciem których prezentowane są główne elementy badań. Dowiadujemy się, czym jest turystyka, turystyka kulturowa, tanatoturystyka, tanatopsja, mroczna turystyka, przestrzeń śmierci, przestrzeń turystyczna, śmierć. Tym samym Sławoj Tanaś zaznacza, że badania nad przekształcaniem przestrzeni śmierci w przestrzeń turystyczną dotyczą problematyki badawczej geografii turystyki oraz geografii kultury. Sformułowany przezeń problem badawczy przybrał postać pytania: Jakie jest znaczenie śmierci w procesie kształtowania przestrzeni turystycznej? Rozważania dotyczą zatem opisu i analizy relacji przestrzeni śmierci z przestrzenią turystyczną. Wyodrębnione zostały: funkcja, forma organizacji i użytkowania przestrzeni śmierci, określono także możliwości i sposoby jej wykorzystania w turystyce kulturowej. Podmiotem badań autora stała się przestrzeń tanatoturystyki, rozumiana jako „wyodrębniona przez człowieka (turystę) z przestrzeni geograficznej przestrzeń śmierci, która pod wpływem ruchu turystycznego podlega zmianom funkcjonalnym” (s. 12). Główne założenia badawcze zostały umieszczone w ramach teoretycznych geografii społeczno-ekonomicznej. Badacz przyjął hipotezę, że śmierć będąc „definiowana w kategoriach biologicznych i kulturowych jest czynnikiem kształtującym przestrzeń geograficzną, a w szczególności wyodrębnioną z niej przestrzeń turystyczną” (s. 14). Na podstawie też pomocniczych zostały wyznaczone cele pracy: „identyfikacja przestrzeni tanatoturystyki, określenie istoty i klasyfikacja tanatoturystyki, identyfikacja i charakterystyka czasoprzestrzenna kultury śmierci i poznawczego zainteresowania nią człowieka podróżującego, identyfikacja i charakterystyka procesów prowadzących do ewolucji przestrzeni śmierci z nieturystycznej w turystyczną, próba określenia geograficznej koncepcji badań nad przestrzenią śmierci” (s. 14). Odniesienia do wskazanych celów odnajdujemy w kolejnych rozdziałach pracy, co stanowi o spójności i logicznej ciągłości wywodu.

Rozdział drugi, zatytułowany „Śmierć i kultura”, zawiera bogaty przegląd rozważań teoretycznych nad interpretacją oraz dziedzictwem kulturowym śmierci. Wytwory kultury materialnej, historia rozumienia śmierci oraz traktowanie śmierci jako tabu to — według autora — wątki stanowiące punkt wyjścia poznawczego i rozrywkowego zainteresowania kulturą śmierci, które jest podstawą rozwoju tanatoturystyki. Otrzymujemy zatem historyczny oraz geograficzny przegląd kulturowych różnic w postrzeganiu śmierci. Pojawia się pytanie o przyczyny współczesnej popularności poznawania tego obszaru kultury. Obecnie śmierć nadal jest traktowana jako tabu, co stanowi źródło fascynacji śmiercią, przybierającej charakter mało ambitnej rozrywki. Autor niejednokrotnie wraca do tego zagadnienia. Przyczynę zwiększenia popularności tanatoturystyki może również stanowić bogate dziedzictwo kulturowe śmierci. Tanaś dokonuje krótkiego przeglądu wytworów kulturowych powiązanych ze śmiercią, ilustrując go różnorodnymi przykładami w postaci zdjęć i tabel. Analizuje także percepcję kultury śmierci z perspektywy turystów, dzieląc ich na „świadomych” i „nieświadomych”. Sięga do problematyki tożsamości kulturowej, odwołując się do teorii mówiących o emocjach, jakie może wywoływać śmierć, oraz pisze o procesie zmiany tożsamości turysty w wyniku podróży turystycznych. Dzięki temu zwraca uwagę na siłę indywidualnego odbioru przestrzeni śmierci — znaczeń, jakie może ona nieść dla każdego człowieka. Niezwykle interesujące jest zaprezentowanie współczesnych koncepcji dotyczących popkulturowego wymiaru śmierci oraz okrucieństwa i transparenacji śmierci, które decydują o spowszednieniu przemocy i tajemnicy śmierci, przekształcając je w bardzo atrakcyjne produkty turystyczne. Może to być, w moim przekonaniu, źródło inspiracji do dalszych badań dotyczących zarówno moralności, jak i motywacji turystów.

Rozdział następny — „Geografia kultury śmierci” — zawiera pogłębioną analizę powodów, dla których człowiek wyraża zainteresowanie odwiedzaniem przestrzeni śmierci. Analiza uwzględnia społeczno-historyczno-geograficzny aspekt kultury śmierci. Ten niezwykle bo-

gaty rozdział niewprawnych w znajomości koncepcji teoretycznych czytelników niekiedy może wręcz przytłaczać i wprowadzać w zagubienie. Autor przytacza wiele znaczących dla badanej problematyki teorii geograficznych, związanych z kulturą, a odnoszących się do przestrzeni śmierci. Opisuje szeroko kierunek zmian w postawie człowieka wobec śmierci, wywołanych takimi podróżami jak: podróże pielgrzymkowe (w tym: pielgrzymki do grobów, relikwii, miejsc śmierci męczeńskiej), podróże kulturowe. Przywołuje różne historyczne formy widowisk śmierci (np. pojedynek czy inkwizycja), oglądanie artefaktów śmierci. Opis ten został wzbogacony zestawieniami tabelarycznymi oraz mapami przestrzennego usytuowania badanych zjawisk, co stanowi dodatkowy walor pracy. Na koniec autor, odwołując się do kluczowych teorii przestrzeni w geografii społeczno-ekonomicznej i geografii człowieka, prezentuje własną definicję przestrzeni śmierci oraz wskazuje te jej aspekty, które powinny być badane: indywidualny charakter, środowisko, podmiot — człowiek i jego zachowania w środowisku, moralność przestrzeni i miejsca. Buduje teorię dotyczącą krajobrazu śmierci. Kolejne omawiane zagadnienie, pogłębiające zakres znaczeniowy geografii śmierci, to nekrogeografia, czyli idea geograficznych badań nekropologii. Rozdział zamyka koncepcja geografii śmierci, która: „obejmować winna identyfikację ontologii śmierci w ujęciu zróżnicowania przestrzennego i kulturowego” (s. 92). Zróżnicowanie to powinno dotyczyć aspektów medycznych, kulturowych, politycznych i środowiskowych. Podkreślono także, że ważnym zagadnieniem w badaniach geografii śmierci jest „miejsce”, które powinno być rozpatrywane wielowątkowo. Autor podaje swoją definicję geografii śmierci oraz określa przedmiot jej badań, który dzieli ze względu na kryterium aktu śmierci i artefaktu śmierci. Z jednej strony są to badania nad takimi zagadnieniami jak: zgony, zdarzenia losowe, morderstwa, akty zbrojne, prawo, z drugiej — nad miejscami kultu, w tym miejscami gromadzącymi ludzkie szczątki, miejscami pamięci, a także zbiorami dokumentującymi, rytualizacją, miejscami rozrywkowymi. Tanaś wskazuje także na konieczność posługiwania się różno-

rodnymi metodami badawczymi podczas analizy zagadnień związanych z geografą śmierci — z zakresu geografii człowieka i geografii humanistycznej, a także odwołujących się do wzorców fenomenologii, hermeneutyki, semiologii i antropologii.

„Człowiek w przestrzeni tanatoturystyki” to czwarty rozdział książki poświęcony zwłaszcza społecznemu, kulturowemu i ekonomicznemu wymiarowi turystyki, w tym tanatoturystyki. Autor analizuje w nim zachowania ludzkie z odwołaniem do badań nad zmiennością pokoleniową, które w jego przekonaniu odnoszą się do praktyk turystycznych i tłumaczą zmiany czy różnice w postrzeganiu i odbiorze śmierci. Choć praca ma charakter geograficzny, warto zwrócić uwagę na przeprowadzone przez autora badania nad kulturowymi i socjologicznymi aspektami turystyki. Przeanalizował on związki kultury z turystyką oraz kulturową różnorodność interpretacji walorów turystycznych. Interesujący jest wniosek dotyczący kulturotwórczej roli turystyki kulturowej. Tanaś podkreśla, że może ona pełnić istotną funkcję w upowszechnianiu marginalnych elementów kultury, co jest istotne obecnie, gdy powszechna komercjalizacja kultury sprowadza kontakt ze śmiercią do zabawy, rzadziej edukacji czy wychowania. Niezwykle ciekawa jest stworzona przez autora, z odwołaniem do badań Margaret Mead, koncepcja turystycznego dystansu międzypokoleniowego, która może stać się narzędziem pomocnym w interpretacji zjawisk z zakresu dziedzictwa kulturowego, wychowawczych funkcji turystyki oraz indywidualnego rozumienia przestrzeni turystycznej. W dalszej części rozdziału został podjęty temat związków przestrzeni śmierci z przestrzenią turystyczną, przywołane zostały koncepcje służące wyjaśnianiu tych związków. Poprzez liczne przykłady autor ilustruje i pomaga zrozumieć elementy wspólne oraz to, co w przestrzeni tanatoturystyki jest wyjątkowe. Przede wszystkim podkreśla jej subiektywność. Bardzo szczegółowo odnosi się do wiedzy na temat determinant przestrzeni turystycznej, czynników, które mogą mieć znaczenie w kształtowaniu przestrzeni tanatoturystyki. Cennym elementem rozważań jest podrozdział dotyczący edukacji w tym obszarze. Może

on stanowić źródło inspiracji dla organizatorów turystyki, którzy pragną świadomie wykorzystać jej niezaprzeczalny walor edukacyjny, wychowawczy, w tym przyczynić się do kultywowania pamięci o ważnych wydarzeniach historycznych, miejscach pamięci, rozumienia śmierci, krajoznawstwa. Uświadamiamy sobie, jakie postawy mogą być kształtowane dzięki tanatoturystyce oraz jakie zagrożenia może ona generować. Rozdział kończy się rozważaniami nad rozwojem przestrzeni tanatoturystyki na przykładzie pamięci o aktach terrorystycznych i ludobójstwie. Odniesienia do najnowszych badań w tym zakresie potwierdzają tezę autora o przekształcaniu przestrzeni pamięci lub przestrzeni symbolicznej w przestrzeń eksploatowaną przez turystów. Dogłębny opis współczesnych aktów terroru i ludobójstwa obrazuje, w jakim stopniu stają się one barierami rozwoju ruchu turystycznego, choć jednocześnie pamięć o nich okazuje się przyczyną jego stymulacji.

Kolejny rozdział — „Istota tanatoturystyki” — to synteza dostępnych informacji na temat tanatoturystyki oraz własnych wniosków autora tłumaczących to zjawisko. Autor wskazuje założenia tanatoturystyki, jej kategorie oraz grupę zagadnień wyjaśniających turystyczne wykorzystanie przestrzeni śmierci i mrocznych miejsc. Zaskakujące może okazać się bogactwo terminologiczne co do rodzajów podróży nazywanych tanatoturystycznymi (np. *Holocaust tourism* czy *ghost tourism*). Tanaś, sięgając do teorii dotyczących atrakcyjności turystycznej, tłumaczy, co przyciąga turystów do przestrzeni śmierci, wyróżnia zarówno motywacje pozytywne, jak i negatywne. Uwypuklone zostają konsekwencje doświadczenia turystycznego w przestrzeni śmierci, czyli rozmyślanie o śmierci i tanatopsja. Poznajemy motywy podróży tanatoturystycznych, zdaniem autora wynikające głównie z potrzeb społecznych i kulturowych. Użyteczny i historycznie ugruntowany jest także ich podział na grupę *sacrum* i *profanum*, przytoczono badania tego aspektu.

Mocną stroną publikacji jest dyskusja nad moralnymi dylematami tanatoturystyki, która może być rozpatrywana zarówno w kategoriach pozytywnych, jak i negatywnych. Autor podkreśla przy tym zagrożenia wynikające ze zmian

zachodzących w zachowaniach współczesnego człowieka żyjącego w ponowoczesności. To podrozdział bardzo dobrze przemyślany, obrazuje postawy turysty wobec śmierci oraz powody różnic w tych postawach. Mówiąc o moralności autor nie ucieka od dyskusji na temat czynników wpływających na rozpowszechnienie mody na mroczną turystykę. Po raz kolejny odwołuje się do koncepcji pomocnych w rozumieniu oceny wytworów kultury. Wytłumaczone zostało także znaczenie traumy dla motywu tanatoturystycznych podróży oraz turystyczna interpretacja traumy. Na tym tle Tanaś prezentuje typologię tanatoturystyki. Dokonuje klarownego podsumowania. Przede wszystkim przedstawia istotę podróży tanatoturystycznych, obrazując ich motywy, cele oraz przedmiot zainteresowania. Następnie klasyfikuje tanatoturystykę jako rodzaj turystyki poznawczej i edukacyjnej w obrębie turystyki kulturowej. Dla wzbogacenia obrazu propozycję własną zestawia z pomysłami innych autorów. Jego typologia — oparta na stopniu zainteresowania kulturą śmierci i wielkości podaży turystycznej zawiera cztery typy tanatoturystyki: przypadkową, incydentalną, stymulowaną i zaawansowaną. W zakończeniu rozdziału zostaje podjęta próba stworzenia modelu przedmiotowego wstępnej teorii geografii tanatoturystyki. Autor twierdzi, że jest to dziedzina geografii społeczno-ekonomicznej, a przedmiot jej badań stanowi zjawisko tanatoturystyki, czyli kultura śmierci i turystyka. Wskazuje także przydatne w tym zakresie metody badawcze geografii społeczno-ekonomicznej oraz zwraca uwagę na konieczność wykorzystania metodologii nauk społecznych i humanistycznych.

Rozdziały szósty i ostatni zawierają wnioski. Mówią one o konieczności odpowiedniego przygotowania turysty do obcowania z przestrzenią śmierci. Świadomość taka sprzyja temu, by nie spłycano znaczenia i walorów edukacyjnych tanatoturystyki. Bez niej ta forma turystyki może wywoływać moralny opór i krytykę. Tanaś zwraca uwagę na historyczne i kulturowe znaczenie przestrzeni śmierci i na to, jaki wpływ wywiera na nas ona współcześnie. W podsumowaniu nie brakuje wskazań obszarów dalszych badań naukowych. Autor zachęca do interdyscyplinarnych studiów nad opisywa-

nym zjawiskiem. Wyraża swoje zdanie na temat ważnej roli śmierci w kształtowaniu przestrzeni geograficznej.

Książka Sławoja Tanasia stanowi bogate źródło wiedzy o procesie przekształcania przestrzeni śmierci w przestrzeń turystyczną. Jest jedynym na polskim gruncie źródłem wyczerpujących informacji o teoriach i interdyscyplinarnych studiach dotyczących badanego zagadnienia. Wielość przykładów, ilustracji, danych tabelarycznych wzmacnia przekaz. Niekiedy może to być lektura trudna w odbiorze dla osób, które nie są wprawione w interpretacji koncepcji naukowych; dotyczy to rozdziału trzeciego. Lek-

tura wymaga też pewnego nastawienia emocjonalnego. Poruszane są bowiem tematy trudne. Czytelnik może sam poczuć omawiane w książce emocje dotyczące refleksji nad obecnością śmierci w życiu człowieka. Pragnę zwrócić uwagę na niezwykle walor pracy, jakim jest skłanianie do głębokiej refleksji nad badanym zjawiskiem. Autor niejednokrotnie zachęca czytelników do podjęcia próby odpowiedzi na niebanalne i nieproste pytania, jakie niesie ze sobą zestawianie *sacrum* i *profanum* w przestrzeni śmierci. Refleksja ta powinna mieć kontynuację w postaci kolejnych pogłębionych badań, do czego z przekonaniem Tanaś zachęca.